

ચિત્ર સાધના

કલાકાર રસિકલાલ પરીખ
નો પરિચય

III
1941

357

JKK

118

CHITRA SADHANA

Introducing

ARTIST RASIKLAL PARIKH

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૧-૧૬ કિંમત ૩૦૦

ગ્રંથનામ સ્ત્રીના સ્ત્રીધર્મ

વર્ગિક ૬૪૨

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ડોપીસાઈટ-સંગ્રહ
૨૨૯૧૬

શ્રી રસિકલાલ પરીખની

ચિત્રસાધના

૨૫૨

Three ૩ Rupees
રૂપિયા

The Bird-bowl

1911

The Balcony

ચિત્રસાધના

અમની કૃતિઓમાંથી ચૂંટેલાં ૨૧ રંગચિત્રો અને ૩૪ સાદાં ચિત્રો રંગચિત્રો વગેરે સાથે
કલાકાર રસિકલાલ પરીખનો
પરિચય

CHITRASADHANA

Introducing the Artist
Rasiklal Parikh

with 21 Fullcolour and 34
monoccolour pictures, drawings
sketches &c.

KUMAR KARYALAYA 1454 RAIPUR AHMEDABAD

અકાશકે. કુમાર કાર્યાલય-૧૪૫૪ રાયપુર-અમદાવાદ

A. D. 1941

ઈ. સ. ૧૯૪૧

Homage

क० ग०

क० ग०

अभिलेखन-संस्कृत परीक्षा
अभिलेखन-कुमार अभिलेखन

अभिलेखन प्रकाशक
अभिलेखन शाला - कुमार अभिलेखन
कुमार अभिलेखन - १९५४ रायपुर

અર્પણ

શ્રીમાન શેઠ શ્રી ગિરિજાપ્રસાદ (સર ચીનુભાઈ) ને

જેમની ઉદાર સહાયથી

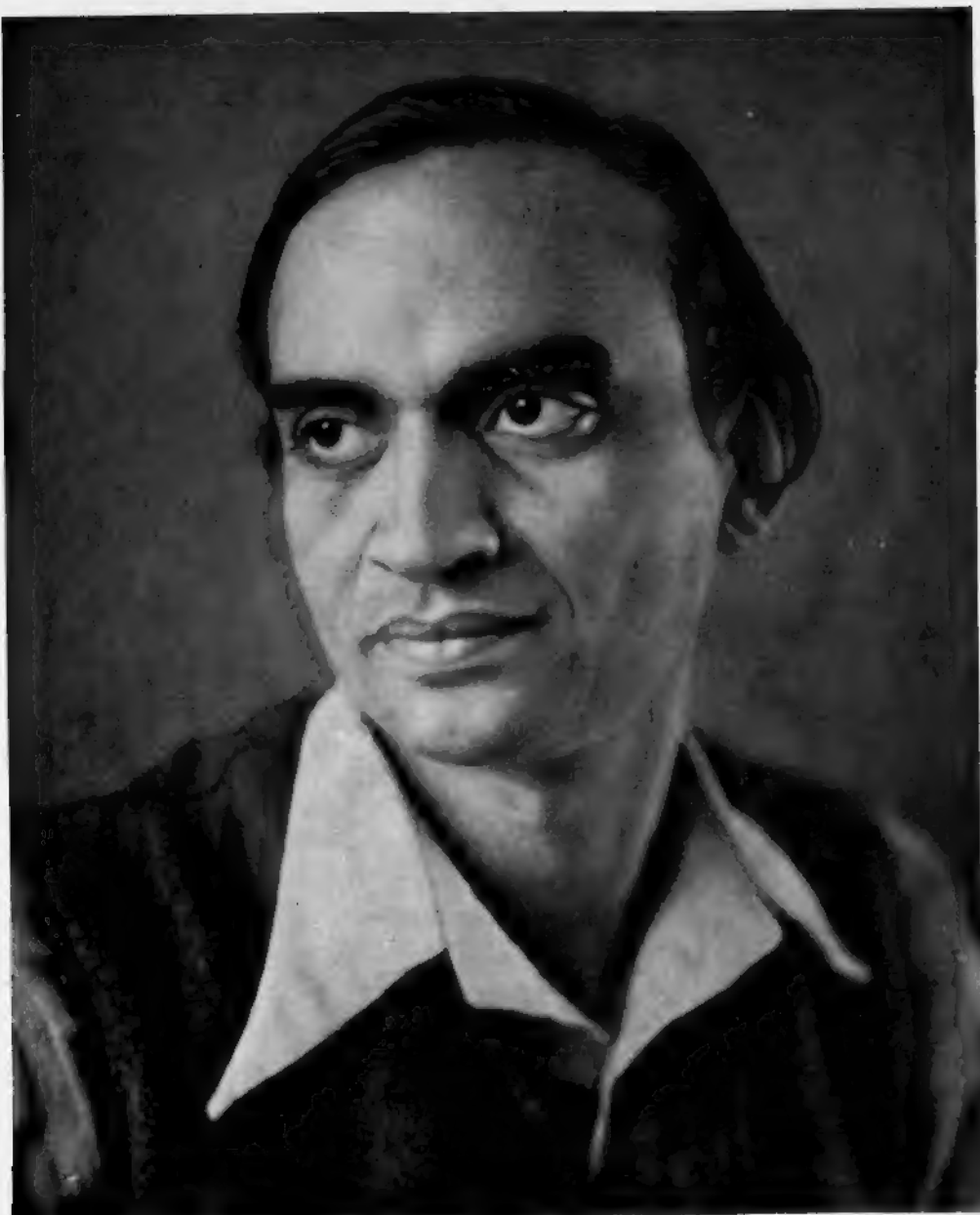
શ્રી રસિકલાલ પરીખ

પોતાની કલાસાધના ઉત્કૃષ્ટ કરી શક્યા છે.

Introducing The Artist

Rasiklal Parikh was born on the 16th of May 1910, in the native state of Rajpipla where his father was a revenue officer in a small village. He left his studies from Middle School and went to Ahmedabad to study under Ravishanker Raval. Further, he also studied in the Art Schools of Madras and Bombay, through the encouragement of Sir Chinubhai Madhowlal, a leading industrialist of Ahmedabad, and patron of art. He stayed in the Bombay School of Art for the year 1932 and stood first in the final examination; and in 1934 he was awarded the Gold Medal of the Bombay Art Society for the best picture of the year. His pictures are in the Prince of Wales Museum, Bombay. As long before planned he settled in Ahmedabad and joined Mr. Raval in his Gujarat Kala Sangh Chitrashala (Institute for Gujarat Art Students). Here he devoted his abilities for further progress and helping other young artists according to the directions of Mr. Raval. In an unconventional way the house has produced many artists and Mr. Rasiklal has creditably returned his obligations to his mother institute. His qualities and virtues as a teacher were soon appreciated by the authorities of the C. N. Vidya Vihar, a leading institute of education in Ahmedabad. He has, since then, made that institute his whole time place of activity and has helped its reputation.

Rasiklal's drawings and pictures have a certain sincerity and charm that distinguishes him from many Indian artists. He has in him blended the melody of Indian colours and classic setting of forms. His forms have a plastic reality and this is perhaps due to his stray studies in wood cut, lino cut and clay modeling in which also he has acquired some professional standard. With these equipments and training he can hope to achieve greater heights in the realm of art.

The artist Rasiklal Parikh

કલાકાર રસિકલાલ પરીખ

શ્રી રસિકલાલ પરીખની

ચિત્રસાધના

ગુ

ગુજરાતમાં કલાનો ઇતિહાસ સર્વોચ્ચ રહ્યો છે એની હવે કોઈ ના કહી શકે એમ નથી. પ્રજાને નવી જિંમિ ને નવો ઉલ્લાસ આપતા કલાના વિવિધ અંકુરો આજે હાથેહાથ નજરે પડે છે. એ બધાના વિકાસ અને પ્રચારમાં કયાં કયાં કારણો શુભ કે પ્રસિદ્ધ ફાળો પૂરી રહ્યો છે એ સમજવાની બરીતક એ પ્રકાર ચાલુ હોય એ જમાનામાં જ મળી શકે છે. પાછળથી ગોઠવાતી સ્મરણાંજલિઓ ઘણીવાર અસંબદ્ધ કે કલ્પનામયિત બની જાય છે; પણ પ્રત્યેક યુગના જીવંત પુરુષાર્થની તત્કાલ નોંધ કે નિરુપણ પ્રજાના ભાવિ પ્રયોગો અને પ્રગતિ માટે સત્ય હકીકતોવાળું દૃઢ સંસ્કારબળ પૂરનારાં બને છે.

દેશમાં કલા કે સાહિત્યની ઉત્કૃષ્ટ સીમાઓ પ્રાપ્ત થાય તે પૂર્વે કઈક વ્યક્તિઓએ તેનાં વિવિધ અંગોને સમૃદ્ધ ને તેજસ્વી બતાવવા પોતાના જીવનનો કસ પાથો હોય છે. એ ક્ષેત્રની નબળાઈઓ, જડતા, મતાગ્રહો વગેરે હઠાવવા માટે અભ્યાસ, તપ અને એકાંત ચિંતન કરી લોકાક્ષેપીને બની શકે તેટલા સમુજ્જવલ અને શુદ્ધ એમણે જ બનાવ્યા હોય છે.

કોઈપણ દેશમાં કલા કે સાહિત્યનો જ્યોતિર્ધર પ્રકટે છે તે પૂર્વે દેશમાં તેના અનેક-વિધ વર્ણો પ્રકટાવતી નાનીમોટી વ્યક્તિઓની પૂર્વસાધના તેને પ્રેરણા અને નિર્વાહન આપે એવું બાતાવરણ સર્જી મૂકે છે. ગુજરાતની કલાના એવા સાધકસમુદાયમાં કલાકાર રસિકલાલ પરીખે જીવનની તરુણાવસ્થામાં જ શિષ્ટ પંક્તિ મેળવી છે. એમણે અનેક ચિત્રો સર્જ્યાં છે, અનેક રીતે કલાની ઉપાસના કરી છે અને અનેક સ્થળેથી આદર તેમજ પારિતોષિક મેળવ્યાં છે પરંતુ કેવળ આટલાં જ કારણથી તે તરુણા સમક્ષ મૂકવા યોગ્ય દંષ્ટાંત નથી બનેલા; પણ પોતાનો જીવનધારી કલાનો એમણે જે અકાગ્રતા અને ઉપાસનાથી આક્ષાત્કાર મેળવ્યો છે તે જ અર્થે પ્રેરક તત્ત્વ છે, અને તેની હકીકત ભાવિના જિગતા કલાકારો તથા કલારસિકોને શિક્ષાપ્રદ અને એવી છે આથી જ, ગુજરાતની કલાનો પ્રૌઢ કાલ

(પૃ. ૮મે ચાલ)

The Temple-Dancer

દેવદાસી

શગવત ચાર ફૂટની ઝંચાઈનું આ ચિત્ર મુંબઈની આઈ સોસાએટીમાં સુવર્ણચંદ્રક પામ્યું
અને વેચાઈ ગયું.

આવે તે પહેલાં આવા જે અરેખોનો પ્રકાશ આજ્ઞાદક બન્યો છે તેમનું તેજદર્શન કરાવવું આવશ્યક બને છે.

એમનાં ચિત્રો શીતળ, પ્રેમળ હળવી બિંબિઓભર્યાં રંગ અને રેખાની સચોટ હથોટી-વાળા નમૂનાઓ છે. જીવનની ફિલસૂફી બતાવતા પ્રસંગોનાં ચેષ્ટ કરતાં શાસ્ત્રીય ચિત્રો એમની કલમે ચઢતાં નથી એ વાત ખરી છે; છતાં નરી સરળતાપૂર્વક પાતાના વાતાવરણમાંથી કાવ્યમય પાત્રો અને દ્રશ્યો સર્જાવતી એમની મનોહર સજીવ રંગાવરે એમના કલાકાર-ત્વને તો સિદ્ધ કરી જ આપ્યું છે. એમની ઝીલુવટ અને ચોકસાઈભરી આલેખના તેમજ રંગશુદ્ધિથી એમનાં વક્ત્રવ અને ક્રિયા, શિષ્ટ કલાકારને શ્રોત્રે એવાં દીપ્તિ બેઠે છે. એમનાં ચિત્રોમાં પ્રસંગની મહત્તા કોઈ પુછતું નથી. તેમાંનાં સાક્ષિત્ય, માર્દવ, રંગ અને આકારોની સચોટ રુપરૂપતા, ગીબથી સાવ નિરાળાં જ પડે છે. એમણે ચિત્રકલાના ગદ્યા જ પ્રયોગો-માં એકસરખી ઝીલુવટ અને આકારશુદ્ધિ જાળવ્યાં છે. જળરંગી ચિત્ર હોય या તૈલરંગી

(પૃ. ૧૦મે યાત્ર)

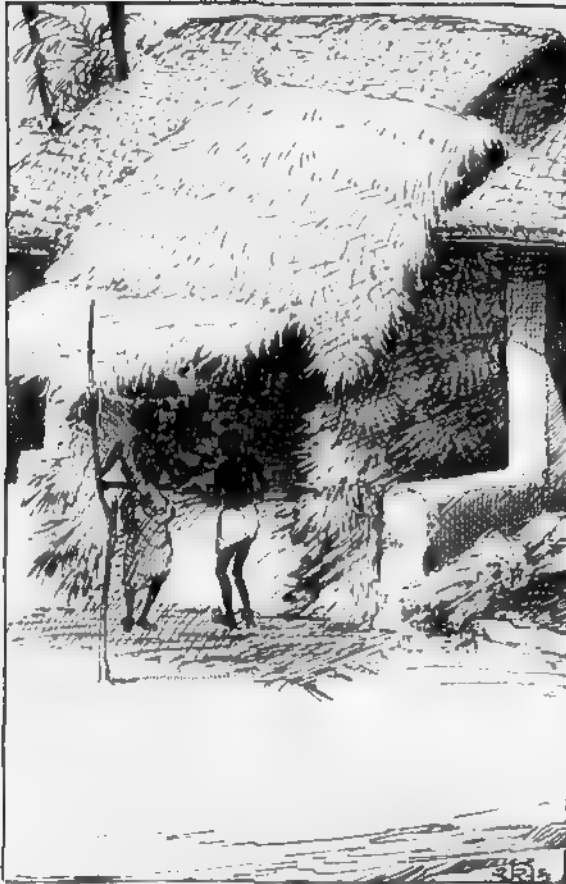

Festival of Agriculture

रसिकवाक्य सुभाषित सारसंग्रही टीक्ष्णभाषीश्रीश्रीभास्कराचार्यजी द्वारा रचित है। इस पुस्तक में १००० वाक्य संग्रहित हैं। यह पुस्तक १९०० ई. में प्रकाशित हुई थी।

உத்யோகமபுரி

૧૨ મગધ પદવી મેળવી હતી. તેમાંના થોડા ભાગ કેવળી વપાવિદ્યાનરે આ ચિત્ર ચાર ફૂટ ઊંચું અને આઠ ફૂટ લાંબું થયું. આ પદ્મના રાજ્યના રાજાઓએ આ ચિત્રના પાંચના વિવિધ સુંદર કાર્યો આજે સુધી આપણને જોવા મળ્યા છે.

દક્ષિણ હિંદના ગામડાની દુકાન

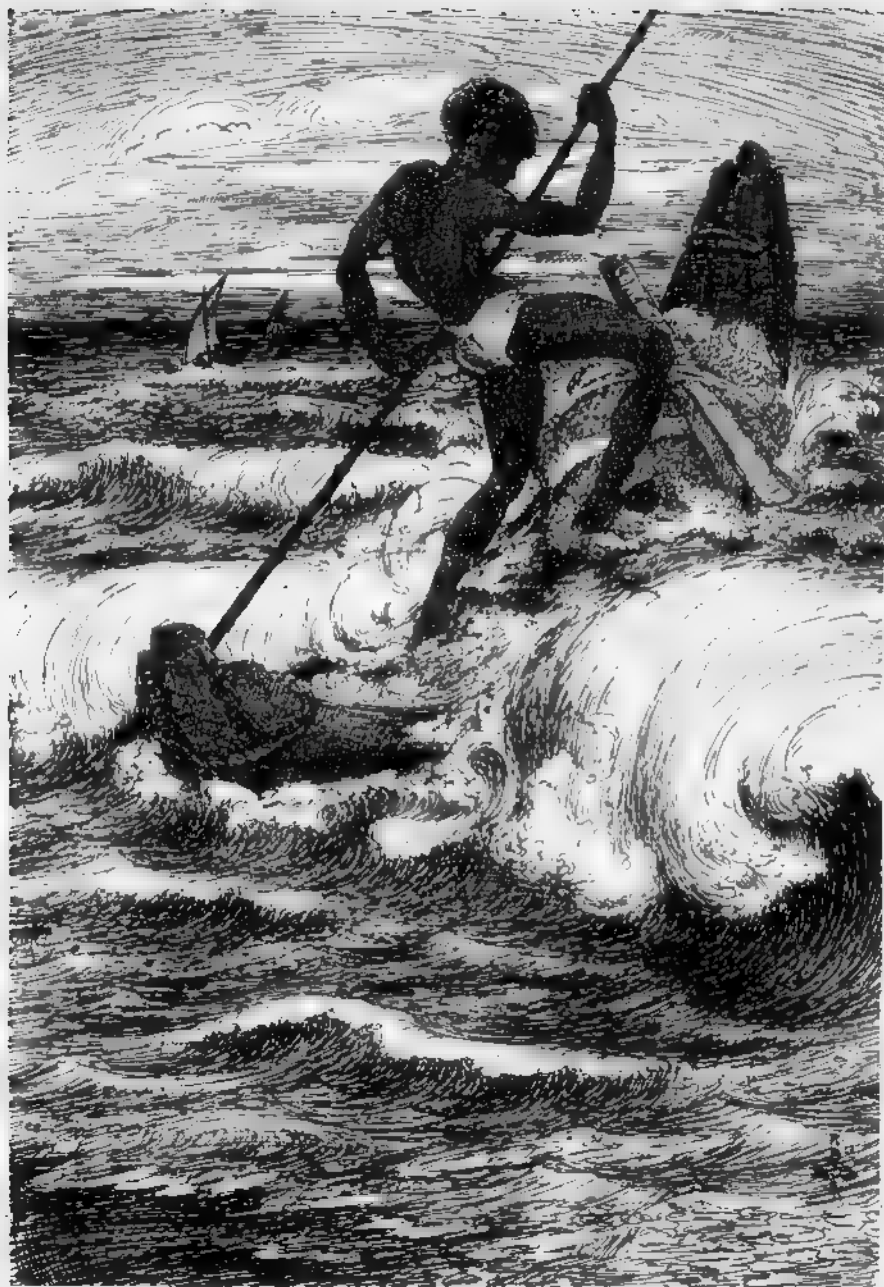
A South Indian
Village Shop

હોય, ટાંકથી કરેલું આ-
લેખન હોય કે પેન્સિલ-
સ્કેચ હોય, માટીકામ
હોય કે શેત્રંજીની ભાત
કરવાની હોય, કીનોકટ
હોય કે વૂડકટ હોય, તેમાં
ગમે જ એમનો હાથ
એકસરખી સ્થિરતા ને
જમાવટ ગતાવી શકે છે.
એમનાં સંપૂર્ણ ચિત્રો
કરતાં એ એમના કરેલા
આવા વિવિધ પ્રયોગો
અને આલેખનોમાં એ-
મની કલાની તાલાવંતી-
નું આગાદ દર્શન થાય છે.

આ ગમ્મા સફળતા-
ની પરાકાષ્ઠા કેળવવા
માટેનો અવકાશ કે સં-
સ્થા આ દેશમાં હરેક-

ને પ્રાપ્ત થતાં નથી એટલો જ નિઃશ્વાસ છેવટે રહે છે. આવા પ્રયોગકો કે સાધકોને કોઈ પણ
અગ્રભાગી દેશની કલાસંસ્થામાં અભ્યાસ કે આદર પામ્યા હોય તો જગતના સુપ્રસિદ્ધ
નરોમાં તેમની ગણના થતાં સમય લાગે નહિ એ નિઃસંશય. આટલું થે શી રીતે બન્યું
હશે એ જાણીએ તો તેમને પડેલી મુશ્કેલીઓ અને નડેલાં આવરણોનો ખ્યાલ તેમના
માટે ધન્યવાદનો અંશ વધારશે.

(પૃ. ૧૨૩ આક્ર)

ઈ. ૧૯૧૦માં રાજપીપળા સ્ટેટના વાલિયા ગામમાં તેમનો જન્મ થયો. તેમના પિતા નરસીદાસ પરીખ તે વેળા ત્યાંના મામલતદાર હતા. આગળથી ગામઠી શાળામાં જ વીત્યું; પણ સ્વિકલાલને યાદ છે કે ‘અમે નિશાળમાંથી રજામાં ત્યાંથી નજીકના તળાવ પર જઈ ચીકણી માટી ખોદી તેમાંથી ગાડું, ગમદ, ઢાંગણ વગેરે બનાવતા.’ તળાવ પરના મંદિરની છાયામાં માટીના ઘાટ કરતાં કંઈક દિવસો ગાળ્યા હતા. ઝાડ પર ચડવું, તળાવનાં કમળો-માંથી કમળકાકડી ફાટીને ખાવી, પાણી પાવાને ગહાને ઘરનું ધોડું લઈ ચક્કરો લગાવવાં આવી આવી પ્રવૃત્તિઓમાં કુદરતના આશીર્વાદભર્યું આગળથી ભોગવ્યું હતું; પણ એ ગધાને જીવનના શિક્ષણ સાથે શો સંબંધ છે એનું એમને જ્ઞાન ન હતું.

પિતા નોકરીમાંથી નિવૃત્ત બની રાજપીપળામાં રહ્યા અને સ્વિકલાલ ત્યાં હાઈ-સ્કૂલના ચોથા ધોરણ સુધી આવ્યા તે પછી જ તેમને પ્રાથમિક ક્લાસનાં દર્શન થયાં. સ્વભાવથી જ આકૃતિ પર આંખ ઘડાએલી, એટલે પ્રૌઢમતા પાડે સહજ આવડતા અને આગળ નંખર રહેતા. બીજાઓને ચિત્ર અથકે પડતું ત્યારે તેમને આશ્ચર્ય લાગતું ચિત્ર-શિક્ષક એકબાઈએ પ્રાથમિકની ‘એલીમેન્ટરી ગ્રેડ’ની પરીક્ષા માટે તૈયારી કરવા કહ્યું, ત્યારે તે વાત ઠપકાની બીકે ઘેર નહોતી કહેવાતી. વડીલો માનતા કે ચિત્ર શીખ્યે શું વળવાનું હતું? એતે, ચાલુ ધોરણમાં પાસ થવાની શરતે ચિત્રની પરીક્ષા આપવા છૂટ મેળવી. પરીક્ષા આટે એક જ માસ હતો, એટલે કામ ઘણું કરવું પડતું. એ વખતે રંગપેટીનાં તો દર્શન જ નહોતાં થયાં. ક્લાસમાં ત્રણ પ્રવાહી મૂળ રંગમાંથી ગધાં ચિત્રો ભરવાનાં હતાં. ચિત્રની પરીક્ષા તો આગી, પણ ચાલુ ધોરણની પરીક્ષા પાછળથી થઈ તેમાં નાપાસ થવાયું. એથી ઘરમાંથી ઠપકો મળ્યો અને મનમાં ખૂબ ગ્લાનિ ધમ્. બીજે વર્ષે મહેનત કરી ચોથું ધોરણ પસાર કરી પાંચમું શરૂ કર્યું. પણ તેમાં વળી ચિત્રની બીજી ‘ઇન્ટરમીડિયેટ’ પરીક્ષા આપી એટલે ધોરણ ગળાડ્યું. ઘરમાં ગધાને ચિત્રા થઈ કે આ છોકરો ભણી નહિ શકે. એ તો વાંચવા-લખવાનું મૂકી દઈ ચિત્રકામની ક્ષતે જ ચડી ગયો હતો.

સ્વિકલાલતા મોટા ભાઈ નબીનદાસ સાગરમતી આશ્રમમાં કાંતાબર્પીજી સાથે સીવણની તાલીમ આપવા આવેલા. તેમણે બીજા ચોડા વિદ્યાર્થીઓને શ્રી સ્વિકેશ્વર રાવળ પાસે અભ્યાસ કરતા એઈ સ્વિકલાલની હાલત જણાવી એમના ચિત્રગૃહમાં મોકલવાનો મનસૂબો ગાંઠ્યો અને સ્વિકલાલને લખી નાખ્યું. નાપાસ થયેલા એ વિદ્યાર્થીને હાથમાં સોનાનું ઝાડ આવ્યું એમ લાગ્યું હશે. તેણે ખૂબ મહેનત કરી કેટલાંક સુંદર પેન્સિલચિત્રો સુવર્ણમાસામાંનાં શ્રી ધુરંધરનાં ચિત્રો પરથી દોર્યાં અને સ્વિકેશ્વર રાવળને જોવા મોકલ્યાં.

Out of Season

શુકલુખિના અતિથિ

આ ચિત્ર બાઇ રસિકલાલના આરંભકાળનો એક નમૂનો છે. ચિત્રમાંના કૃષો અને વૃક્ષ અમદાવાદના રાયપુર હરવાન બધારના એક ખેતરમાંનું દર્શ્ય છે. બાઈ તે ત્યાં મકાનો મઈ મયાં છે, પણ એ વેળા આ કૃષો ને સૂકું વૃક્ષ ચિત્રમરનું સંદર્ભ નિશાન અને એવી એ જગ્યા હતી. ખંડિયરમાં બૃષા પડેલા ખેતરને ખેતરીને અરસિક જમતામાં આવી પડેલા કલાકાર વિષે એમ કહે છે. નિર્વાહ શોધતા હંઈક કલાકારોને એવા અનુભવો થયા હશે.

રંગ અને આલેખનની સાદી રચના કિયાના પ્રતીક જેવું આ ચિત્ર રસિકલાલની બાવિ કારકારિની સખળ આમાહી આપતું હતું. મદ્રાસના પ્રદર્શનમાંથી કોઈ કલાપારખુએ તે ખરીદી લીધું છે અને ગુજરાત પાસે તેની રમૂતિ રૂપ આ ત્રિરંગી બ્લૉક જ બાકી રહ્યો છે. કુદરત અને માનવજીવનનાં વારતવિક દર્શ્યોમાં પણ કવિ અને કલાકાર ધામી કૃત્રિઆ અને કૃપમાયા શોધી કાઢી પોતાની બાવના વ્યક્ત કરતા તેના સચોટપણે કૃપયોગ કરી છે છે એવું ના આ ચિત્ર માટે બન્યું હોવાથી તે એક વિચારનું સુંદર દ્યોતક બની રહ્યું છે.

બીજ

A very early drawing

એ નકલો માત્ર હતી; છતાં આલેખન ખૂબ સમજણ-પૂર્વક અને મુખભાવો સંભાળીને કરેલાં હતાં. એ પરથી સ્વિભાઈએ તેને પોતાની પાસે અભ્યાસ માટે આવવા મંજૂરી આપી. નગીનભાઈએ માળાપને અમલવી ક્ષીપાં અને સસિકલાલને અમદાવાદ લઈ આપ્યા.

તા. ૭મી ઓગસ્ટ

૧૯૨૬ના રોજ તરુણ સસિકલાલે કુમારકાર્યોલયમાં પ્રવેશ કર્યો અને ચિત્રશિક્ષણના પ્રારંભ કર્યો. લાક્ષણિક એકાગ્રતા અને અચૂક શુદ્ધ આલેખન એ અભ્યાસનાં મુખ્ય અંગ હતાં, તેમાં એણે પૂરો આંક આપ્યો. અઠવાડિયા પછી

કુમાર કાર્યોલયના સ્ટુડિયોમાં જ વાસો કરી નજીકની લોજમાં જમવાનું રાખ્યું, અને દિવસરાત મળે એટલો વખત ચિત્રસાધના કરવા માંડી. સ્વભાવે મૂંગા, ટેવોમાં સ્વાશ્રયી અને રજાગ્રીમાં સાદાહોવાને ક્ષીયે તે સોને એકસરખા પ્રિય થઈ પડ્યા. શરીરસ્વાસ્થ્ય જાળવવામાં તેમનો નંખર છેવટ સુધી પ્રથમ રહ્યો હતો. સ્ટુડિયોની સાફસુકીથી માંડી સ્વિભાઈના સર્વ ચિત્રકામમાં અને જરૂર પડે તો કાર્યોલયના કામકાજમાં પણ સહાય કરવા સાથે તેમણે

(૫. ૧૯મે આશ્ર)

Play in the Sands

श्रीमती श्री

A Woodcut (original in five colours)

ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੋਟੋ (ਭਾਰਤ-ਫ਼ੋਟੋ ਫ਼ਾਈਲ)

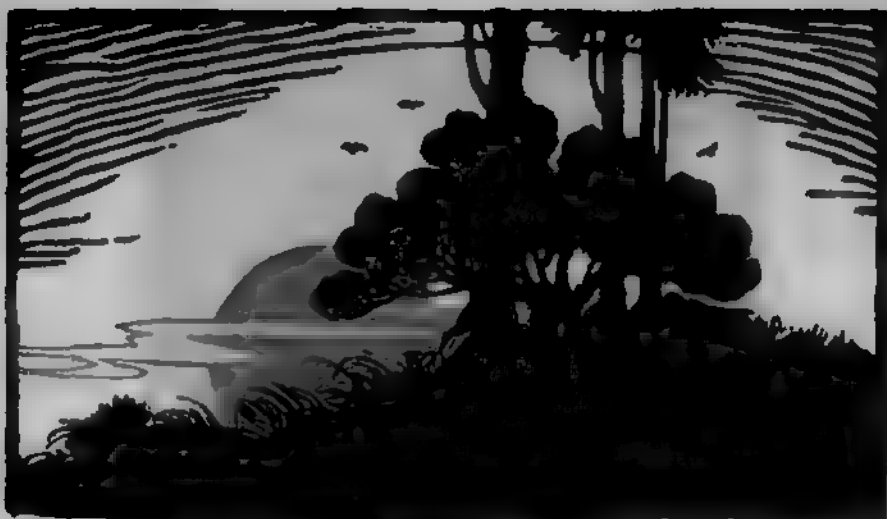

૫૨૫

A Woodcut

(૧૬૬૮)

૧૬૬૮ની કલા આટલા વિહસિત રૂપમાં યુગશતમાં
પહેલવહેલી માત્ર કરવાનું માન બાઈ રસિકલાલ લઈ શકે
એમ છે. ૧૯૨૦માં 'બોમ્બે ક્રાનિકલ'ના કલાવિભાગે શ્રી
કનેવાલાલ વઝીરે તેની બહુ આકર્ષક નોંધ લીધી હતી.

आशुभतो सूर्य

A two-colour Woodcut

(१५५६)

Sisters

બે બહેનો

On the footpath

કુટયાથ ઉપર

સહચારીઓને શીખવવા પણ માંડ્યું હતું. એ વખતના તેમના સાથીઓમાં જયંતીલાલ જવેરી, સત્યેન્દ્ર મહેતા, યજ્ઞેશ્વર શુક્લ વગેરે હતા. કતુ હેસાદાએ શાંતિનિકેતનમાં નામ નોંધાવી લીધું હતું; પણ લાંબી રબાઓમાં તેમનો પરિચય અન્ય વિદ્યાર્થીઓને ઠીક મળતો. કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, સામાલાલ શાહ તથા રવિશંકર પંડિતની નિકટતા પણ વાતાવરણને પ્રેરણાવંતું રાખતી.

આમ બહુવિધ કળાસંસ્કારવાળા મંડળ વચ્ચે તેમના આદર્શો સ્પષ્ટ ઘડતર લેતા ગયા. કલાચર્ચા, નિરુપણ, પુસ્તકો વગેરેનો પ્રભાવ પણ ઓછો નહોતો. એવામાં આશ્રમમાં એક કલાશિક્ષકની જરૂર પડી, એટલે રવિભાઈની સલાહથી તેમના ભાઈએ ત્યાં તેમની જ ગોઠવણ કરી. એથી આર્થિક ટેકો મળ્યો. કુમાર કાર્યાલય તરફથી પણ ખનતી સહાય મળતી, એટલે ઘર પર ખર્ચભાર પડ્યો નહિ. આશ્રમથી રોજ જતાં આવતાં નવી પ્રાસ થએલી દૈનિકી નિસર્ગચિત્રો અવલોકતાં બહુ આનંદ મળતો. એ પૈકી થોડાક આલેખો કરી રવિભાઈને બતાવતાં તે પરથી ચિત્રો કેમ સર્જાય તેના પાઠ રૂપે પહેલું ચિત્ર ‘માનાં

A riverside bit

વડને છાંયે (રહેલ)

હેત'તૈયાર થયું. ત્યાર પછી રાયપુર દરવાજા બહારનો એક અંદિયેર ફૂલો આલેખ્યો. તે પરથી 'શુભ ભૂમિને અભિધિ' ચીતરાયું. એ અન્ને ચિત્રો મદ્રાસના પ્રદર્શનમાં મોકલ્યાં અને ત્યાં વેચાઈ ગયાં. આ બખર તે રજા લઈ રાજગીર ગયા ત્યારે પાછળથી ત્યાં મળ્યા હતા; તેથી ઘરનાંને પણ ખાતરી થઈ કે ચિત્રકળામાં પણ કાંઈક કિંમત છે બરી. એવી રીતે ત્રણેક મોલિક ચિત્રો એમણે તૈયાર કર્યા અને કેટલાંક શિષ્ટ હિંદી ચિત્રોની નકલો પણ કરી જે અમલ ચિત્ર જેટલા જ આબેદુખ શુભભારવાળી હતી.

કલાકાર તરીકે કોઈ પણ જાતનું કામ ઉઠાવવાની હિંમત તથા શક્તિ તેમનામાં પ્રકટેલાં જોઈ રવિભાઈએ તેમને કોઈ વિશાળ ક્ષેત્રમાં મોકલવા યોજના ચિતવી અને તેમનાં કામ, શક્તિ, સ્વભાવ વગેરેની ભલામણ સાથે અમદાવાદના કલાપ્રેમી શ્રીમંત સર ચીનુભાઈને સલાહ કરવા વિનવિ કરી. તે પરથી તેમણે ઉદારતાપૂર્વક માનિક રૂા. રૂપની રકાવરશિપ મંજૂર કરી. એ વખતે સર ચીનુભાઈ અને મદ્રાસના કલારસિક શ્રીમંત સ્વ.

(પૃ. ૨૪મે આગ)

Nursing

२३ भाग

Age and Youth

યુવા-યુવતીચિત્રેશા

રસિકવાદને કહેવાનું થોડું હોય છે, છતાં ચિત્રમાં પાત્રો ને દરેકની જૂંજાળી એવી બની નય છે કે કિયાદીશબ્દ અને કલાત્મક સૌંદર્યના ભેદ પર સ્પર્શ કરવાનો આપણને અવકાશ રહેતો નથી. પોતાના વતન રાજપૂતપદ્ધતિ આગળના વિશ્વાદવીના પછાડો અને પશ્ચદો તેના મનમાં નવી નિસર્જકીવા રમે છે. પાત્રો તો માત્ર નિમિત્ત બને છે, પણ રસિકનું આકર્ષણ અમળ બને છે.

On the Narmada

નર્મદાનાં નીરમાં

રામસ્વામી મુદ્દલિયાર વચ્ચે તાજે પરિચય થયો હતો, અને રસિકલાલને તેઓ નામ તથા કામથી જાણતા હતા. વિશેષમાં એ જ અરસામાં થોડા વખત પર સુપ્રસિદ્ધ અંગાળી કલાકાર દેવીપ્રસાદ રાયચૌધરીની ત્યાંની આર્ટ સ્કુલમાં પ્રિન્સિપાલ તરીકે નિમણૂક થઈ હતી, તેમાં સ્વ. રામસ્વામીનો ઠીક હાથ હતો. એટલે પહેલા જગ્યાના વિદ્યાર્થીઓમાં રસિકલાલ જાય તો વધુ લાભ મળે એવી કદપનાથી મદ્રાસની આર્ટ સ્કુલમાં તેમને મોકલવાનું ઠર્યું. એ હતી ૧૯૨૯ના જુલાઈની ૧૩મી તારીખ.

આ યોજનાનું પરિણામ ધાર્યા જેટલું જ સરસ આવ્યું. આથી રસિકલાલ એક નવી પરંપરા અને ક્રિયાકૌશલ્યનું જ્ઞાન મેળવી શક્યા અને મુંબાઈ ઇલાકાના સુપ્રસિદ્ધ કલાકારોમાં નવી જાત પાડી શક્યા. મદ્રાસમાં વસતા ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન શ્રી રત્નમણિરાવ ભીમરાયે રસિકલાલને એ બધાં વર્ષો પ્રેમપૂર્વક પોતાને ત્યાં રાખી એમને સાહિત્ય અને સંસ્કારનો પાસ લગાડ્યો હતો.

મદ્રાસમાં ખૂબ છૂટે હાથે કામ કરવાનું મળ્યું. અમદાવાદની પૂર્વતેયારીથી તેમને

(૫. ૨૬ મે ૧૯૩૦)

Evening Shadows

વળતી પડછાયા

રસિકદાસ આમાં ચિત્રો કવચિત્ કવચિત્ કેવળ સ્મૃતિથી કપખની શેકે છે. એક જ દિવસની બેઠકે કપખનેકુંડ આ તૃણચિત્ર ટાઈએકલા બેઠેલા સંગીતકારનો નિભરદંબરો આશ્ચર્ય હોય એવું લાગશે. વાદળો ચીતરતી વેળા એની પીછી ભલે હવા ભરીને આવે છે. પાછી નુરત પહોંચે પર કાણુ આબરની જેમ થા કરતી ચાલે છે, તો ગોચરો વૃક્ષોમાં વચેનિય ફતિલાસ કહેતી પાંદડાં કે ફૂલો. સુધી લહેરાય છે. અને તેમાં માનવીઓ માંડ્યોથી આલ્યાં આવતાં છતાં ચિત્રની પૂરછી કરવાયોગ્ય જગ્યાએ જ અને ચોગ્ય પળે પણ ધરે છે.

Outcasts

મામ બહાર

એકદમ ઉપરની શ્રેણીમાં જન્મ્યા મળી. શ્રી દેવીપ્રસાદ એક ભિખવંતા ચિત્રકાર હોવા ઉપરાંત પ્રખર શિક્ષણવિધાયક પણ છે. એ વખતે કલકત્તાના વાર્ધસ ચાન્સેલર સ્વ. આસુતોષ મુકરજીનું મોટું અસલ કદનું બાવલું તે તૈયાર કરતા હતા. રસિકલાલને એ કામનો મૂળશી જ શોખ હોવાથી તેમની અનુમતિથી તેઓ એ કામમાં જોડાયા, અને સારી પ્રગતિ કરી પ્રિન્સપાલનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો. એ ઉપરાંત ખૂબ સ્કેચિંગ, વોટર કલર, વૂડકટ, લીનોકટ વગેરે વિવિધ પ્રકારોમાં પણ સમયની મોકળાશપૂર્વક એમણે અભ્યાસ કર્યો અને તે ક્રિયાઓથી હાથનો કાળૂ વધારી દીધો. મદ્રાસમાં તેમના ઉત્કર્ષમાં રસ લેનારા શ્રી રત્ન-મણિરાવ, સ્વ. રામસ્વામી, મિ. કૉટન અને કવિશ્રી ખખરદાર હતા. સ્વ. રામસ્વામી તો દક્ષિણ હિંદની એક આર્ટ સ્કૂલમાં તેમને હોડમાસ્તર તરીકે રોકવાની પેરવી પણ કરી ચૂક્યા હતા. શ્રી દેવીપ્રસાદે અભ્યાસ માટે ચોથું વર્ષ રોકાવા કહ્યું, પણ રવિભાઈએ તેમની પ્રગતિ જોઈ મુંઝાઈનો થોડો અનુભવ લેવા સલાહ આપી.

(૫. ૨૮મે થાઉ)

Pastoral Idyll

Proud Mother

માનો ગર્વ

મદ્રાસના કામના નમૂના લઈ રવિભાઈની બસામણ સાથે રસિકલાલ ૧૯૩૨ના જૂનમાં મુંબાઈની આર્ટ સ્કુલમાં શ્રી કાલકાકાને મળ્યા. એમણે તેને પ્રિન્સિપાલ શ્રી એલોમન આગળ રજૂ કર્યા, અને તેનું કામ જોઈ પ્રિન્સિપાલે ડિપ્લોમા કલાસમાં એસવા અનુમતિ આપી.

મદ્રાસમાં એઈલ પેઇન્ટિંગ શરૂ કરેલું, તેમજ મોટી આકૃતિઓ પણ હોરેલી નહિ. પરંતુ મહેનત અને ઉદ્યોગથી એકબીજાનું જોઈ તેમણે કામ સમજી લીધું. ઉપરનો વર્ગ હોવાથી વર્ગનિરીક્ષક ભાગ્યે જ બધાને શીખવતા. સાથેસાથે શ્રી જગન્નાથ અહિવાસીના હાથ નીચે ચાલતો હિંદી કલાનો વર્ગ પણ એમણે ભરવા માંડ્યો. ત્યાં એમણે થોડાં ચિત્રો કર્યા છે. પણ તે બધાંમાં મદ્રાસની હથોટીનો જ પ્રભાવ ઉપર રહેતો. મંગળ કળશ, ટીંગલી, ચીનની સ્ટ્રિપ, નજીમી, સિદ્ધાર્થનો ગૃહત્યાગ વગેરે એમનાં ચિત્રો એ વખતે તૈયાર થયાં હતાં.

વર્ષ આખરે જ્યારે પરીક્ષા માટે ફી ભરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે હેડમાસ્ટરે નીચેના એડવાન્સ કલાસ માટે ફી ભરવા કહ્યું અને તે કલાસ પાસ કરવા પૂર્વે ડિપ્લોમા

(૫. ૩૦મે ૧૯૩૩)

Fresh Crops

이경희(1984)

મમડાની શેરી A Village Street

પરીક્ષા ન અપાય એવો વાંધો
કાઢ્યો. આની સામે રસિક-
લાલે જણાવી દીધું કે પોતા-
ને કોઈ પરીક્ષા જ આપવી
નથી! બે દિવસ પછી મિ.
લાલકાકાને આની લાલ્લુ થઈ
એટલે પ્રિન્સપાલ શ્રી સો-
લોમનને તેમણે એ વાત કરી.
પ્રિન્સપાલે આખા વર્ષનું
કામ જોઈ પરીક્ષામાં બેસવા-
ની રજા આપી દીધી. અત્યાર
મુખી કોઈએ આ રીતે ડિ-
પ્લોમાની પરીક્ષા આપેલી
નહિ, એટલે જ ઉપરનો પ્રશ્ન
જોભો થયો હતો. પરીક્ષામાં
આવેલો વિષય પણ રસિક-
લાલને મનગમતો હતો.
૬૪૩ ફૂટનું તે ચિત્ર 'ઉત્સવ-
પ્રયાણ' એમણે એક માસ-
માં તૈયાર કર્યું. ચિત્ર થતું
હતું એ વખતે પ્રિન્સપાલ
વખતોવખત જોઈ જતા.
સોની નવાઈ વચ્ચે એ પરી-

ક્ષામાં રસિકલાલને સૌથી ઉપર માર્ક મળ્યા અને ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ ગણાયા. પરીક્ષામાં બેસ-
વાની જ જ્યાં મુશ્કેલી હતી ત્યાં આ પરિણામે તેના સર્વ શુભેચ્છકોમાં ખૂબ જ હર્ષ ફેલાયો.

પરીક્ષા પાછી ઘેર આવી એકાદ ટર્મ શાન્તિનિકેતન જવા વિચાર કર્યો. રવિભાઈએ
નંદગાળુને લાખી પણ નાખ્યું, અને પ્રવેશની મંજૂરી મંગાવી લીધી. પણ દરમિયાન પ્રિન્સ-

તુલસીને પાણી
Watering Tulsi plant

પાલસોલોખનેતારકર્ચો
કેએ ટર્મ માટે માસિક
ફા. ડૉની સ્કૉલરશિપ
સ્કુલ તરફથી ભીત-
ચિત્રો (Mural Deco-
ration)ના કામ માટે
મળશે, માટે તુરત
આવી જાવ. શાન્તિ-
નિકેતનનો વિચાર
મોઢૂ રહ્યો અને ફરી
રસિકલાલે મુળાઈમાં
વાસ કર્યો.

એ વર્ષ દરમિયાન
ટેકોરેશનમાં કોઈ મોટું
કામ થયું નહિ માત્ર
થોડાનાના રકેચ તૈયાર
કર્યો. જે પરથી આગળ
જતાં એમણે ‘નર્તકી’,
‘નવધાન્ય’, ‘માછી-
માર’ વગેરે મોટાં ચિત્રો
તૈયાર કર્યાં. ૧૯૩૫માં
નર્તકી ચિત્રને સર્વોત્તમ
ગણી મુળાઈ આર્ટ સો-

સાએટીએ એમને સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો અને ચિત્ર વેચાઈ ગયું. ‘રંકનો વેબવ’ નામનું
ચિત્ર પણ એ જ અરસામાં થયેલું, અને મુળાઈના પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મ્યુઝિયમે તે ખીબ
વર્ષના પ્રદર્શનમાંથી ખરીદ કરી લીધેલું.

મામડાની ધોરી
A Village Street

પરીક્ષા ન આપાય એવો વાંધો કાઢ્યો. આની સામે રસિકલાલે જણાવી દીધું કે પોતાને કોઈ પરીક્ષા જ આપવી નથી! જે દિવસ પછી મિ. લાલકાકાને આની જાણ થઈ એટલે પ્રિન્સિપાલ શ્રી સોલોમનને તેમજ એ વાત કરી. પ્રિન્સિપાલે આખા વર્ષનું કામ જોઈ પરીક્ષામાં એ સવાની રજા આપી દીધી. અત્યાર સુધી કોઈએ આ રીતે ડિપ્લોમાની પરીક્ષા આપેલી નહિ, એટલે જ ઉપરનો પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો. પરીક્ષામાં આવેલો વિષય પણ રસિકલાલને મનગમતો હતો. ૬૪૩ ફૂટનું તે ચિત્ર ‘ઉત્સવ પ્રયાજી’ એમણે એક માસમાં તૈયાર કર્યું. ચિત્ર થતું હતું એ વખતે પ્રિન્સિપાલ વખતોવખત જોઈ જતા. સૌની નવાઈ વચ્ચે એ પરી-

ક્ષામાં રસિકલાલને સૌથી ઉપર માર્ક મળ્યા અને ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ ગણાયા. પરીક્ષામાં એ સવાની જ જ્યાં સુરકેલી હતી ત્યાં આ પરિણામે તેના અર્થ શુભેચ્છકોમાં ખૂબ જ હર્ષ ફેલાયો.

પરીક્ષા પછી ઘેર આવી એકાદ દર્મ શાન્તિનિકેતન જવા વિચાર કર્યો. રવિભાઈએ નંદબાબુને લખી પણ નાખ્યું, અને પ્રવેશની મંજૂરી મંગાવી લીધી. પણ દરમિયાન પ્રિન્સિ-

Grandpa's darling

દાદાનો પ્રિયપાત્રો

પૂજા
At the temple

બોડિંગનું 'વિદ્યાવિહાર' રૂપી વિશાળ સંસ્થામાં સ્વરૂપાંતર થયું ત્યારથી તેના આચાર્ય શ્રી ઝીણુભાઈ દેસાઈ(રનેહરસ્મિ)એ સંસ્કૃતભાષાને સંપૂર્ણ સમયના અધ્યાપક તરીકે એ સંસ્થામાં ખેંચી લીધા છે અને તેમને એ શાળાની કળાશિક્ષાના ધુરાવાહી બનાવ્યા છે.

એમની નિખાલસતા અને બાહોશિત સરળતાએ વિદ્યાર્થીઓ પર સુંદર છાપ પાડી દીધી છે. કઠોરતા કે કડકાઈ તો તે ભાગ્યે જ દર્શાવી શકે છે.

કળાના કાર્યમાં કોઈપણ પ્રકારની મહેનત કરવી હોય તો તેઓ એક ચિત્રને સંપૂર્ણ કરવા જેટલી જ ધગશ, ચીવટ ને કુશળતા બતાવે છે.

એમનાં ચિત્રો જ્યાંજ્યાં પ્રદર્શનમાં મુકાયાં છે ત્યાંત્યાં આદરને પાત્ર થયાં છે ને ભાગ્યે જ ખરીદાયા વિના રહ્યાં હશે. મહેસૂર, ત્રિવેન્દ્રમ અને બીજાં કેટલાંક શહેરોના રાજ્ય-

(૫૩મો આક્ર)

The doll

દોઝબી

રસિકલાલનાં ચિત્રોમાં મહાન ભાવનાઓ કે વિચારમૂર્તિનાં ચૂંચળાં ઓળાં હોય છે; પણ તેની રંગાવટમાં એક અનોખી મધુરી મુદુલતા દેખાશે. તેમાં આકૃતિની સ્વચ્છ આલેખના સાથે શીલ્પવટસર્ચા અલંકારો અને પરતુના તરવાભાસ (texture) બહુ જ મનોરમ બને છે

મહેલો અને ચિત્રાલયોમાં એમનાં ચિત્રો માનવંતું સ્થાન મેળવી શક્યાં છે. ગુજરાતમાં કોઈ રાષ્ટ્રપ્રતિનિધિત્વવાળું ચિત્રાલય થશે ત્યારે રસિકલાલનાં ચિત્રો તેની અગત્યની પૂર્તિ ગણાશે જ.

આજે શિક્ષણની ફરજોના હબાણથી તેઓ ચિત્રકલાને બહુ જ જૂજ ફાળો આપી શકે છે; પણ દેશની વિપમ પરિસ્થિતિમાં અનેક ગુણી પુરુષોનું બાબ્ય એ જ રીતે ઘડાતું આવ્યું છે. પરંતુ કોઈ એવો સમય આવશે કે રસિકલાલ ગુજરાતની કળાની વિદ્યાપીઠના પ્રોઠ નેતા બની રહ્યા હોય. એ આશા જેમ બને તેમ વહેલી ફળો એવી શ્રદ્ધા છે.

Preparing the puff

ફૂંકની તૈયારી

Wayside stay

આમ કન્યા

માત્ર એક કડગી મેંધ. રસ્તે ભેટેલી વખ્ખારાની કન્યા, તરતનું મીઠાએણું બહારીબાજ, ધણ કરતું વનવસ, નટક પાણીનું ખાણિયું અને સંજતા મૂંઝળા વાતાવરણમાં ફરે જતો ફેડો, એ બધામાં ચિત્તની વિચારપરંપરા સાંધી રાખી છે.

A bird visitor

પ્રવાસી પંખી

રસિકલાલને બાલજીવનનાં દરથો દોરવાનો ખારે શોખ છે. એનાં આલેખિકાં બાળકો ધરરખ, ડાહ્યા અને પ્રેમળ હોય છે; છતાં પ્રાણી કે પક્ષીઓમાં સહજ કુતૂહલ અને સહાનુભૂતિ બૂલતાં નથી. એક સામાન્ય ધરની પરસાળ આમળ માતાની યરદાનરીમાં માંડુઆને સાચવતી થોડી જિન પ્રવાસી પંખીમાં કોઈ સંદેશ વાંચતી રેખાય છે.

Offering

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

The village toilet

ગામડાંના શેષજાત

Fetching water

पनिहारी

Propitiating the gods

ભાર્ગનાં ઘોડલાં

રસિકલાલની પ્રીત બનેલી હંમેશીનો એક સુંદર નમૂનો. વિષ્ણુની દિક્ષિતા કડાવી હઈ
હસ્થમાં જરૂરી સામગ્રીને કમિત કપે મૂકીને ચિત્રમાં સાંતિભર્યું સૌંદર્ય ઉત્પન્ન કર્યું છે.

માનવભૂમિ
Poor's Heaven

Pet of the house

பெட்டி வீட்டு

Goddess of Learning

સારસ્વતી

A Street in Sarkhej

સરખેજની શેરી

વાસ્તાવિકતાનું સચોટ આલેખન કરવામાં પણ રસિકલાલ પાશાત્ય કિલાનકતા પર કેવી સારી હંમેશી ધરાવે છે તેનું આ ચિત્ર સરસ દર્શાવે છે. અમદાવાદ પાસેના સરખેજ ગામની અંદરના માર્ગે તેના નિર્જાતભર્યા વાતાવરણ સાથે અહીં આત્મિક આલેખન છે.

Serpent-worship of South India

Mother's Fondling

માનાં હેત

રસિકલાલજી આરંભકાળનું થીજી વિષ્ણુ. સત્યામહાશયથી કુમર કાર્યાવિધાના કલાયુક્તમાં આવતાં સાબરમતીને કિનારે જોઈએક એક સાવ સારો પ્રસંગ સુમધુર વિવરણથી રજૂ કર્યા છે. ધાસરો બારો બંધાઈ રહેતાં પોતાના બોલસાની ઝોળીમાં એકલા બાળકને કાવમાંથી જામડની શામ-જનનીનું આ ચિત્રમાં કેતુ પવિત્ર અને આકર્ષક દેશ બને છે ?

In Mother's Lap

१८४२२

The Small-pox god

જાળિયડાકાની બાથ

સરળ નારીનચતના દેવિડ જ્યતહારમાંથી કોમિજી આ ચિત્ર પણ પ્રાંજકાગરો એક નમુનો છે.

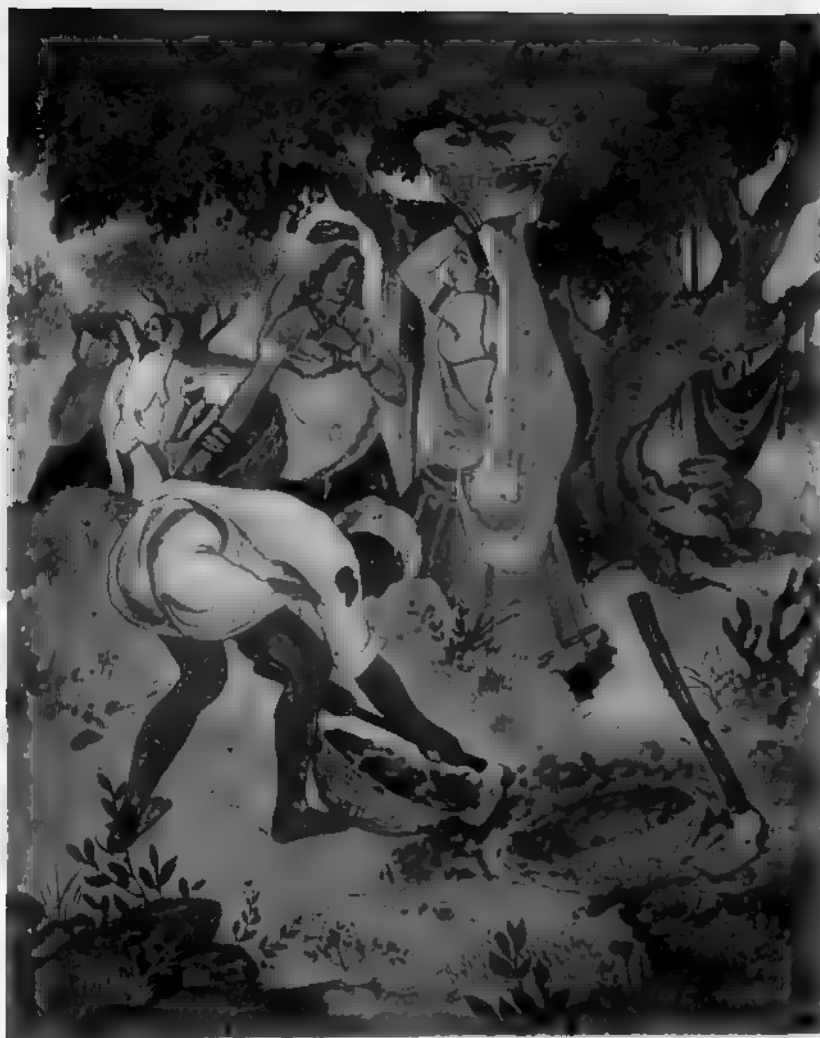
Full Moon

પૂર્ણિમા પાછો ઊગી રે

A Page from a Sketch-book

નર્મદાગીરજી માત્ર

Rhythm of Labour

શ્રમની શૈલી

ચિત્રશાળાની સાથે એક દિવસે મહારાજાનું ટોળું આવી કામે વળગ્યું અને રસિકલાલની પેન્સલ સજ્જ બની તેમના એન્કવિઝિયો અને હલનચલન સાથે ફરવા માંડી. કામ પર લાગેલા પાવડા, ટાપલા અને લાથપન હલાવતાં રૂંધે માનવીઓએ એક તાલબદ્ધ ગથવહાર રચ્યો. કોઈ ખરે છે, કોઈ કપાડે છે, કોઈ પહોંચાડે છે, અને બોની વચ્ચે, ગાંઠ નીચે જૂવતી ઝાળીઓ, માટલાં, તડકાઝાલા ઊંચતી આટાખીઓ અને રનાયુગ્મથી પાવડાં છવનની એકાગ્રતા અને આવશ્યકતાનું કોઈ મૌન સંવેદન કથી રહ્યો છે.

A Pencil-sketch (Rao Saheb M. C. Raval)

પેન્સિલચિત્ર (રા. સા. મં. છં રાવળ)

A Pen-drawing

શાહી અને દલમ વડે પાત્રાલેખન

20201010

Final Rest (ink-stipple)

Autumn

પાનખર

રંગો અને અલેક્ટ્રોન વિનાની પાનખર સુસવતા વાવરા ઝીલતી સમયનો સ્વર અને તાલ મેળવી રહી હોય એમ, પાન ખરતાં એ દૃશ્ય વચ્ચેથી પીળી સાદવાળી ઝુંદરી ધર તરફ પળી રહી છે.

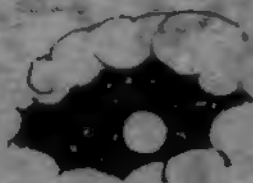
A sketch

निवृत्त

કુમાર કાર્યાલયનાં કલાત્મક પ્રકાશનો

અબ્જવાળી રાત

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦
૧૯૭, પોર્ટબ્લ
૦-૮-૭

અર્ધતાના કલામંડપે

કિંમત રૂ. ૬-૦-૦
૧૯૭, પોર્ટબ્લ
૦-૮-૭

ગુજરાત કલા-કલાપ

કિંમત રૂ. ૬-૦-૦
૧૯૭, પોર્ટબ્લ
૦-૮-૭

કુમારના ખાસ ઍકે

૧૦૦ અને ૨૦૦
૧૯૭, પોર્ટબ્લ
૦-૮-૭

ગુજરાતનું પાટનગર

અમદાવાદ

કાચું ૧-૦-૦
પાકું ૧-૪-૦
૧૯૭, પોર્ટબ્લ
૦-૮-૭

ગોવાલ્લી અને બીજા વાતો

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦
૧૯૭, પોર્ટબ્લ
૦-૮-૭

વંદર અબ્જવાળી તિથિઓ સમી વંદર રસમથી સુનંદી વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ, અબ્જવાળી રાતની મધુર ચાંદનીની પેઠે, નાનાં-મોટાં, ગરીબ-તવંબર, શહેરી-ગ્રામજન, સૌને આકર્ષવા રસ આપે એવો સર્વશાસ્ત્રી છે. વરનાં સોનન કે આછું ભણેલાં ગ્રામજન પણ સમજી શકે એવી સરળ સુગમ, અને સૌ વિનોદ પામે એવી બેભાષિતક વંદર વાર્તાઓ, વિવિધરંગી ચિત્રો અને મનોહર રૂપ રંગની સજ્જત સાથે બેરંગી મજબૂત પૃષ્ઠવાળા સુંદર પુસ્તકમાં.

દિલ્હરના સાહિત્યમાં આ વિષયનું આદ્યું ચિત્રમધુને છતાં આદ્યું સરવૈયા વહેલું જ પુસ્તક છે. શ્રી રવિશંકર રાયજી લખેલા અબ્જવાળી કલાની વિસ્તૃત સમાધાનના કરતાં લેખ, આનાં પાનાંને રૂઝમલ કરતાં કે ત્રિરંગી ચિત્રો. તથા આદ્યેપર કપર છાપેલાં ૧૬ પાનાં ભરીને આલેખનાં અને ફોટોગ્રાફો, તેમજ પાનેપાને અલંકારનાં ચોખ્ખાનાં રિખાંડો, આ બધું પ્રસાદતા આ અપૂર્વ કલા-મેળની મુજબતી તથા હિરી બંને આજ્ઞાઓ મળે છે.

કલાત્મકતા અને મસ્તાપણમાં અનન્ય એવો ચિત્રસંગ્રહ. વિશુદ્ધ કલાને અત્યંત સરતા દરે ધરધર પહોંચતી કરવાનો હેતુ આ પ્રકાશન પામ્યું છે. પાંચ અઝગી ગુજરાતી કલાકારોનાં છ પૃષ્ઠરંગી સુનંદાં ચિત્રોને આ સંપૂર્ણ, ૧૧૨૨પનાં આપનાં આદ્યાર્થે ૧૬ પાનાં ભરીને આલેખનાં અને ફોટોગ્રાફો, તેમજ પાનેપાને અલંકારનાં ચોખ્ખાનાં રિખાંડો, આ બધું પ્રસાદતા આ અપૂર્વ કલા-મેળની મુજબતી તથા હિરી બંને આજ્ઞાઓ મળે છે.

‘કુમાર’ના આ બંને ખાસ ઍકે ગુજરાતના પત્રકારત્વમાં આનાં આ પુષ્કળ પ્રકાશનો મનાયા. અપ્રતિષ્ઠિત ચિત્રકારો, કવિઓ અને લેખકોની કૃતિઓની ભરપૂર એવાં, બીન-હરીફ કલાત્મક રૂપરંગી મહેલાં, અનુક્રમે ૧૯૦ અને ૧૨૫ પાનાં, પૃષ્ઠરંગી તથા વિવિધરંગી રંગ-રંગ ચિત્રો, ફોટોગ્રાફો, નકશા, આલેખો, વાર્તાઓ, નાટકો, લેખો, કાવ્યો, કથાઓ વગેરે શિષ્ટ, સુંદર અને વિપુલ જ્ઞાનસામગ્રીથી સંવિત આ આદિતીય ઍકે મર્યાદા કાચમી ભાષક સાહિત્ય તરીકે સંગ્રહ યોગ્ય છે.

અમદાવાદનાં બાવન નામગીન રચનાઓના ફોટોગ્રાફો આદ્યખ. જે ગુજરાતના રચયત્વમાં આદ્યત કારીગરી ભરપૂર એવાં પાટમાં છે, જેણે પશ્ચિમના ગ્રામજન જ્ઞાતીમાંસંકેત મુખ્ય કર્યા છે, જેની પ્રશંસિત સંખ્યા, ગુજરાત-પાઠીઓ અમદાવાદ આવે છે, એ શિષ્ટ અને રચયત્વનાં કાવ્યો સમી અમદાવાદનાં મકાનોનું આ આદ્યખ દરેક ગુજરાતીના હરમ્યાં હોવું જોઈએ. દરેક ચિત્ર નીચે ઐતિહાસિક અને લાક્ષણિક માહિતી આપતી નોંધ તથા શ્રી રત્નભણિરાવ બીમરાવ જેવા વિદ્વાન લેખકો, અમદાવાદની મર્યાદા મર્યાદા ને વિકાસ વહેંચતા વિદ્વાનશર્મા નિબંધ સાથે.

ગુજરાતના રાજ્યાત્મક નવાલકા-લેખકોમાં કે મોજારમાં પ્રકાશના તે ‘મલયાનિલ’ની રસનીતરની બાવન વાર્તાઓ—જેમાં દસ ખર્મોના હારેયની અને બાર મત પ્રણયની છે. ‘ગોળમંદોળ રામો’ના નામથી કથાકથાઓમાં અને ‘ગોવાલ્લી’ની વાર્તાથી પ્રણયકથાઓમાં નામનાં મેળવનાર અને પોતાના મૃત્યુ પછીથી વધુ મર્યાદા જનનાર એ લેખકોને આ સંગ્રહ ગુજરાતના લક્ષીતા કલાકારોનાં બેરંગી ચિત્રોથી વધુ સુંદર બન્યા છે.

કુમાર કાર્યાલય - ૧૪૫૪ રાયપુર - અમદાવાદ - તથા અધ્યા અલ્પીતા હુકસેલેરો

